

Krzysztof Trębski

TF Trnavskej univerzity v Trnave, Słowacja

Mária Nemčíková

TF Trnavskej univerzity v Trnave, Słowacja

Obszary pomocy społecznej dla bezdomnych w Rzymie

Próba zdefiniowania zjawiska

Bezdomność jest problemem globalnym, co oznacza, że występuje w każdym kraju na świecie, choć w różnym nasileniu i różnych formach. Wiąże się to z lokalnymi warunkami ekonomicznymi, wzajemnymi powiązaniem ekonomicznymi między bogatymi i biednymi krajami i obszarami, kontekstami kulturowymi różnicującymi sposób życia jednostek oraz funkcjonowaniem społeczności. Pomimo różnych prób wyeliminowania tego zjawiska, nawet w krajach uprzemysłowionych o wysokim poziomie pomocy społecznej problem ten nie ustępuje. Problem bezdomności jest więc ludzkim dramatem, ale współczesne społeczeństwa dość łatwo się do niego przyzwyczały, bezsilne wobec narastającej skali tego zjawiska.

Kiedy próbuje się sformułować definicję bezdomności, można zauważyć, że pomimo jasnej etymologii słowa „bezdomny”, która w oczywisty sposób narzuca jego interpretację jako odnoszącą się do „osoby bez domu”, skojarzenie to niewiele wyjaśnia, także ze względu na konieczność uprzedniego zdefiniowania, czym jest „dom” i co może on znaczyć dla człowieka. Bezdomność to rodzaj trudnej sytuacji dla osób i rodzin, które w danym momencie nie mają lub nie mogą mieć domu, który mogliby uznać za swój i który spełniałby minimalne warunki pozwalające uznać go za przestrzeń życiową. Jest to złożony problem psychospołeczny i ekonomiczny. Z jednej strony, z antropologicznego punktu widzenia, człowiek, jak każda inna istota żywa, posiada pełny potencjał egzystencjalny, który powinien mu wystarczyć do życia. Z drugiej strony to właśnie tworzony przez niego fenomen kultury determinuje jakość istnienia relacji z innymi ludźmi, z obszarami, miejscami czy rzeczami, które postrzegane są w kontekście wartości materialnych i symbolicznych.

W ujęciu encyklopedycznym bezdomność określana jest jako „zjawisko społeczne, polegające na braku domu lub miejsca stałego pobytu gwarantującego jednostce lub rodzinie poczucie bezpieczeństwa, zapewniającego schronienie przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi oraz zaspokojenie podstawowych

potrzeb na poziomie uznawanym w danym społeczeństwie za wystarczający” (*Wielka Encyklopedia PWN*, 2001, 508).

Bezdomność w sensie „bycia bez domu” dotyczy długoterminowych beneficjentów programów socjalnych, osób korzystających ze schronisk czy placówek opieki, jest też istotnym zagrożeniem dla osób, które po dłuższym pobycie, liczącymi miesiącami, a nawet latami, opuszczają domy dziecka, wspólnoty terapeutyczne czy więzienia. Ze względu na specyficzną organizację tych instytucji często brakuje im umiejętności społecznych, niezbędnych do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa domowego. Czasem bezdomność rodzi się na skutek eksmisji lub utraty osoby bliskiej z którą się zamieszkiwało. Osoby bezdomne często żyją w izolacji, czemu nie rzadko towarzyszy wcześniejsze zerwanie więzi rodzinnych. Oliwa-Ciesielska konstatuje, że „bezdomny to człowiek nieposiadający własnego mieszkania ani środków na jego zdobycie, niemający możliwości powrotu do ostatniego miejsca zamieszkania (bezdomny z przymusu), bezdomny to człowiek, który odrzucił normy społeczne, typ wiecznego wędrowca realizującego wybrany styl życia (bezdomny z wyboru)” (Oliwa-Ciesielska, 2006, 21-22). Według Poławskiego osoba bezdomna to taka, która z różnych przyczyn, wykorzystując własne możliwości i uprawnienia, czasowo lub trwale nie jest w stanie zapewnić sobie schronienia spełniającego minimalne warunki pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne. Miejsce spełniające warunki mieszkalne to takie, które nadaje się do stałego przebywania bez narażania zdrowia, i które umożliwia zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych: noclegu, zachowania higieny osobistej czy sporządzania posiłków (Poławski, 2001, 5).

Potrzebna jest jednak również definicja bezdomności, która ukazuje człowieka jako podmiot sytuacji, nawet jeśli okoliczności, które ją spowodowały, były od niego niezależne. Bezdomność stanowi jedno z najpoważniejszych zagrożeń społecznych, które dotyczy wszystkich wymiarów życia człowieka, nie tylko odnosi się do braku posiadania bezpiecznej przestrzeni, którą można nazwać domem, ale dotyczy podstaw ludzkiej egzystencji: wpływa na postrzeganie siebie, poczucia własnej godności i poczucia własnej wartości, negatywnie wpływa na zdrowie fizyczne i psychiczne oraz wpływa na życie w związkach.

W naturalny sposób powstaje pytanie o przyczyny, dla których człowiek staje się „bezdomny”. Wzięte z osobna wyjaśnienia te nie są w stanie pokazać złożoności zjawiska, ale są w stanie je nakreślić, jeśli zostaną uznane za powiązane. Próbujemy znaleźć wytłumaczenie o charakterze społecznym, mówiąc, że stan bezdomności spowodowany jest fiaskiem polityki społecznej. Wyjaśnienie psychologiczne wskazuje na słabe zdolności adaptacyjne i poważne problemy w nawiązywaniu lub utrzymywaniu więzi społecznych osób, które stają się bezdomne. Wyjaśnienie natury ideologicznej podkreśla fakt, że niektórzy bezdomni zdecydowali się nie podporządkować i nie podążać za dominującymi wartościami i wybrali życie wolne od jakichkolwiek ograniczeń społecznych. Wyjaśnienie natury indywidualnej wskazują na szczególne cechy osób bezdomnych, takie jak pochodzenie etniczne, orientacja seksualna itp. Bezdomni trafiają na ulice z powodu czynników wewnętrznych, takich jak zaburzenia psychiczne lub fizyczne, oraz czynników zewnętrznych i przypadkowych, takich jak utrata pracy. Należy jednak zaznaczyć, że przyczyny te są ze

sobą silnie powiązane: utrata pracy może prowadzić do zaburzeń psychicznych lub fizycznych, a początek choroby może prowadzić do utraty pracy.

Bezdomność to także, a może przede wszystkim zerwanie więzi społecznych, brak bliskich osób oraz brak dobrych i pocieszających kontaktów z osobami, które mogą stanowić wsparcie w trudnych chwilach, pomagać w podnoszeniu się z upadków oraz motywować do trwałej zmiany stylu życia.

Możemy wyróżnić cztery główne kategorie bezdomnych wychodząc z ich sytuacji życiowych (Podgórska-Jachnik, 2014, 22–23):

1. Bezdomność jako sytuacja zmuszająca do spania „na ulicy” lub szukania schronienia doraźnego, w tym schronisk niespełniających kryteriów mieszkania. Ta forma bezdomności jest najbardziej widoczna i najbardziej odpowiada powszechnemu obrazowi bezdomnego śpiącego na ulicy.

2. Brak własnego miejsca zamieszkania obejmuje zarówno brak tytułu prawnego do mieszkania, jak i brak uregulowania prawnego tytułu do zamieszkania. W praktyce nie tylko tworzy formalną podstawę trwałości i użytkowania lokalu na cele mieszkalne, ale także stanowi istotną regulację sytuacji osobistej z punktu widzenia możliwości zatrudnienia, uzyskania określonych świadczeń (np. świadczeń zdrowotnych, edukacji dzieci itp.). Brak zameldowania może również stanowić formalną, jak również czysto praktyczną przeszkodę w podejmowaniu działań pomocowych przez pracownika socjalnego.

3. Brak bezpiecznej „przystani życiowej” i perspektyw na taką przystań w przyszłości. Cechą wyróżniającą tę kategorię bezdomnych jest niepewność, poczucie zagrożenia i nietrwałości. Ten rodzaj bezdomności dotyczy zarówno osoby sparaliżowane wizją eksmisji, jak i te doświadczające przemocy w miejscu, które ma dawać schronienie, wzmocnione uzależnieniem od sprawcy agresji i poczuciem, że nie mają dokąd uciec. W wielu przypadkach mamy do czynienia z kryzysem w relacjach z bliskimi w miejscu stałego pobytu wyrażający się niemożnością przebywania z rodziną pod jednym dachem w jakimś dystansie czasowym. Są w tej kategorii kobiety uciekające z domu przed znęcającym się mężem, niezamężne kobiety w ciąży uciekające przed presją najbliższego otoczenia lub osoby wyrzucone z domu przez rodzinę (Stankiewicz, 2002, 73–78).

4. Zamieszkiwanie w miejscach niespełniających podstawowych norm społecznych. Jest to specyficzna kategoria wykluczenia, zwana wykluczeniem mieszkaniowym. W tej kategorii mogą znaleźć się także osoby niewidoczne na ulicy i w schroniskach dla bezdomnych, czyli te nielegalnie zajmujące lokale, mieszkające w ruderach zagrożonych zawaleniem, narażone na napady, zwłaszcza w dzielnicach o dużej przestępczości.

W wielu dużych miastach bezdomność jest powodem do niepokoju. Jest odbierana jako narastający problem społeczny, stanowiący ponurą przeciwwagę dla dobrobytu szerokiej grupy ludności. Nie sposób nie zauważyć tego zjawiska w każdym większym włoskim mieście.

W grudniu 2022 r. ISTAT opublikował dane Stałego Spisu Ludności Włoch na dzień 31 grudnia 2021 r. Po raz pierwszy w ramach badania udostępniono dane dotyczące niektórych określonych grup ludności, w tym osób żyjących w koczowskich dla „nomadów” czy „spontanicznych siedliskach” migrantów. Według tych

danych bezdomnych zarejestrowanych w rejestrach gminnych we Włoszech było 96 197 osób, z czego 38% stanowili cudzoziemcy. Ponad połowa bezdomnych cudzoziemców pochodzi z kontynentu afrykańskiego, 22% to obywatele Europy, a 17% to Azjaci. Ludność, która formalnie przebywa w wyposażonych obozach lub w osiedlach tolerowanych i spontanicznych, liczy około 16 000 osób.

W metropolii rzymskiej, która liczy 2 747 127 mieszkańców (stan na 31 stycznia 2023), mieszka 23% (ponad 22 000) zarejestrowanych we Włoszech bezdomnych (Agenzia Nova, 2022). Na 212,4 mężczyzn przypada 100 kobiet (188,7 dla Włochów i 261,5 dla obcokrajowców). 59,4% bezdomnych to cudzoziemcy (Guida all'informazione sociale di Redattore Sociale, 2023). Według tych danych najczęstszymi narodowościami są Rumuni (11,5%), Marokańczycy (9,1%) i Tunezyjczycy (5,7%). Ogólna średnia wieku bezdomnych cudzoziemców wynosi 41,6 lat: dla Włochów wzrasta ona do 45,5 lat, podczas gdy dla obcokrajowców spada do 35,2 lat. Około połowa obcokrajowców (49,7%) jest bezdomna krócej niż 6 miesięcy, w porównaniu z około jedną trzecią (32%) Włochów. Tylko 9,3% obcokrajowców było bezdomnych przez co najmniej 4 ostatnie lata w porównaniu z jedną czwartą Włochów (24%). Lepiej wykształceni są też młodsi obcokrajowcy: 43,1% ma dyplom szkoły średniej (9,3% ma maturę dyplom) wobec 23,1% Włochów. Natomiast tylko 6,1% cudzoziemców deklaruje, że nie potrafi czytać ani pisać. 99,1% obcokrajowców urodziło się za granicą, a tylko 20% z nich było bezdomnych przed przybyciem do Włoch. 41,4% zadeklarowało, że ostatnie miejsce ich zamieszkania znajdowało się za granicą, a pozostałe 38,6% we Włoszech.

We wspomnianym raporcie ISTAT podkreślono, że wśród przyczyn wywołujących stan bezdomności Włochów wymienia się utratę lub brak możliwości znalezienia pracy. W ponad połowie przypadków utrata pracy wynika z sytuacji ekonomicznej/niepewności stosunku pracy (zwolnienie, nieprzedłużenie umowy, upadłość firmy, niewypłacanie wynagrodzenia). 49% ankietowanych deklaruje, że ostatnio pracowali „na czarno”. Dla cudzoziemców czynnikiem wpływającym na bezdomność (19%) jest status imigranta lub problemy związane z nieposiadaniem dokumentów bądź ich nieważnością.

Należy zauważyć, że na poziomie krajowym we Włoszech ustawa ramowa dotycząca utworzenia zintegrowanego systemu interwencji i usług społecznych (legge n. 328/2000) stanowi legislacyjne odniesienie dla polityki społecznej na rzecz osób żyjących na marginesie społeczeństwa (Cibinel 2020). Doprowadziła ona do przyjęcia wysoce zróżnicowanej polityki społecznej na poziomie regionalnym: gminy są często zaangażowane w planowanie, świadczenie usług i interwencji na rzecz bezdomnych bez ograniczeń wynikających z ustawodawstwa krajowego lub regionalnego, ale niestety, wiele obszarów nadal nie ma usług i minimalnych interwencji w tej dziedzinie.

Już Włoski Narodowy Instytut Statystyczny (ISTAT, 2011) zwrócił uwagę na niewystarczalność istniejących usług dla osób bezdomnych w odniesieniu do wszystkich obszarów interwencji (wsparcie w odpowiedzi na podstawowe potrzeby: noclegownia; schronisko dzienne; punkty pomocy socjalnej i poradnictwa). Analizując badanie ISTAT z 2014 roku okazało się, że w stolicy Włoch, pomimo obecności 15,2% z ogólnej liczby bezdomnych zarejestrowanych na terenie kraju,

zarejestrowano zmniejszenie ilości miejsc w noclegowniach, które są w stanie obsłużyć zaledwie 2,9% ogólnej liczby osób bezdomnych. Według danych dostępnych w Jednolitym Systemie Informacji o Monitoringu i Interwencjach Społecznych stolicy (SIMIS, 2022), na dzień 30 stycznia 2022 r. na całym obszarze miasta było do dyspozycji 1016 miejsc noclegowych i 220 miejsc w strukturach usług całodziennych. Jeśli chodzi o emigrantów to system przyjmowania i integracji osób posiadających ochronę międzynarodową i małoletnich cudzoziemców (NOK) finansowany ze środków Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Departament Polityki Społecznej Roma Capitale, dysponuje 1512 miejscami noclegowymi (Comune di Roma, 2022).

Punkty pomocy dla osób bezdomnych są rozmieszczone na terenie wielu dzielnic miasta a ich liczba jest zmienna w czasie, gdyż zależy od indywidualnych potrzeb terytorium, pory roku i ewentualnego uruchomienia planów doraźnej pomocy.

Z danych SIMIS (2022) wynika, że dystrybucja usług dla bezdomnych w poszczególnych dzielnicach jest bardzo nierówna a w Ostii odnotowuje się całkowity brak takich usług. Ośrodki dla matek z dziećmi gwarantujące całodzienny pobyt i wyżywienie są obecne tylko w 5 dzielnicach Rzymu i dysponują zaledwie 178 miejscami. Ośrodki dla bezdomnych czynne 4 godziny dziennie z toaletami i podstawowymi artykułami pierwszej potrzeby dysponują obecnie 130 miejscami. Natomiast dzienne ośrodki zapewniające obiady i śniadania (otwarte po 9 godzin dziennie) dysponują łącznie 90 miejscami. Do powyższych liczb należy dodać 200–300 miejsc noclegowych utworzonych przez parafie czy stowarzyszenia świeckie, które nie działają na podstawie umowy z miastem Rzymem i utrzymują się dzięki spontanicznej pomocy wolontariuszy.

Obserwuje się ciągle rosnące zapotrzebowanie na miejsca dla bezdomnych, których liczbę w stolicy szacuje się na około 14–16 tysięcy. Zwiększenie liczby miejsc wymaga jednak interwencji strukturalnych, które są planowane w najbliższej przyszłości, również z myślą o Roku Jubileuszowym 2025, w czasie którego spodziewany jest znaczny napływ osób z różnych stron świata.

Problemy związane z bezdomnością

Proces wychodzenia z bezdomności nie zawsze jest zakończony sukcesem, bowiem wymaga aktywnego zaangażowania osoby zainteresowanej i wsparcia otoczenia. Kluczowe są działania instytucji pomocy społecznej oraz ścisła współpraca organizacji zajmujących się tą problematyką w szerszym wymiarze. Z fenomenem bezdomności związane są bowiem inne zagadnienia jak ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność, a często także nadużywanie lub uzależnienie od narkotyków czy alkoholu, choroba czy zaburzenia zdrowia psychicznego.

Również pandemia Covid-19 skomplikowała życie tym, którzy już znajdowali się w niepewnej sytuacji (AA.VV., 2020). Przede wszystkim dla ludzi bezdomnych był to trudny czas, i to nie tylko ze względu na niebezpieczeństwo zarażenia się na jakie byli narażeni z powodu ich sytuacji życiowej, ale także ze względu na trudności ze znalezieniem adekwatnej pomocy w okresie lockdownu. Wszystko to odcisnęło piętno na ich równowadze psychofizycznej (Wanberg, 2020, 1382–1396). Dla osób bez dachu nad głową, a także dla wszystkich tych, którzy już żyli wspierani przez

struktury charytatywne, nadejście pandemii przyczyniło się do znacznego pogorszenia się warunków życia w związku z nagłym zamknięciem punktów dystrybucji żywności w okresie lockdownu (Caritas Roma, 2021). Bezdomni ponieśli również konsekwencje izolacji społecznej, ponieważ osoby nieszczepione były często uważane za źródło niebezpieczeństwa lub potencjalnego zakażenia (Ferrigni, 2021, 227–228).

Kryzys zdrowotny wywołany pandemią Covid-19 spowodował również pogorszenie warunków życia osób mieszkających w nieformalnych koczowiskach (Godinic, Obrenovic i Khudaykulov, 2020, 61–74). Panujące tam warunki higieniczno-bytowe stanowiły trwałe czynniki ryzyka rozwoju mniej lub bardziej rozległych ognisk Covid-19. Poważne trudności wiązały się z dostępem do usług. W okresie pandemii, a w szczególności w miesiącach lockdownu który objął całe Włochy w 2020 r., wiele urzędów i punktów pomocy było zamkniętych dla interesantów lub skrócono ich godziny otwarcia, co miało nieuchronne negatywne konsekwencje dla najsłabszej części społeczeństwa.

Pogorszenie warunków życia i pracy spowodowane kryzysem COVID-19 wystąpiło również w ogromnej grupie migrantów, co wyrażało się ich skrajną marginalizacją. Pilna była potrzeba pomocy materialnej i mediacji kulturowej oraz pomocy w dostępie do określonych informacji, by móc skorzystać z niezbędnej pomocy. W okresie pandemii oddziały urzędu imigracyjnego Rzymu zajmujące się rozpatrywaniem wniosków o pozwolenie na pobyt pozostawały zamknięte przez półtora roku i pracowały wyłącznie w trybie spotkań umówionych online, skutecznie wykluczając dużą część ludności z możliwości ubiegania się o niezbędne dokumenty. Sama Komenda Główna Policji w Rzymie w niektórych okresach pandemii była czynna w niepełnym wymiarze godzin, przesuując o kilka miesięcy terminy procedur odnowienia zezwoleń pobytowych. Choć rozporządzenie ministerialne (Legge 87/2021 art.11) przedłużało ważność już wydanych dokumentów, konsekwencje obostrzeń administracyjnych dotknęły zwłaszcza ludzi bezdomnych i emigrantów. Odnowienie dostępu do świadczeń zdrowotnych dla osób posiadających przeterminowane dokumenty było możliwe dopiero z kilkumiesięcznym opóźnieniem.

Abstrahując od niedogodności jakie dla bezdomnych stworzyła pandemia, kwestia zdrowia jest istotną tematyką, która ich dotyczy. Aż 17% bezdomnych deklaruje, że ma przewlekłe patologie i/lub jakąś formę niepełnosprawności/upośledzenia (fizycznego/psychicznego). 73%, że w miesiącu poprzedzającym wywiad chorowało. Spośród nich 32% nie zgłosiło się do żadnej służby zdrowia: 7% z powodu braku dokumentów, 12%, ponieważ nie wiedziało, dokąd się udać (Rizzo, 2019).

W odniesieniu do zdrowia psychicznego, Kompleksowa Struktura Medycyny Prewencyjnej ds. Migracji w Szpitalu San Gallicano w Rzymie udokumentowała, spośród około 5000 leczonych bezdomnych Włochów i cudzoziemców, u 1048 zdiagnozowano zaburzenia psychiczne (Rizzo, 2019).

Także Raport MEDU za 2022 rok wykazał, że około 3% osób, które otrzymały pomoc medyczną w niektórych nieformalnych koczowiskach w Rzymie, miało zaburzenia psychiczne. Około 39% osób, którym udzielono pomocy cierpiało na zaburzenia psychosomatyczne związane z zespołem stresu pourazowego lub własnym stylem życia (MEDU, 2022). Raport zauważa, że te improwizowane osiedla

bezdomych są otoczone nielegalnymi wysypiskami śmieci, rojącymi się od szczurów, w których ludzie żyją bez najbardziej podstawowych dóbr (woda, prąd, gaz, toalety). Z tego samego raportu wynika, że te osiedla bezdomnych są w większości zamieszkane przez młodych mężczyzn i młode kobiety spoza UE, którzy są ofiarami handlu ludźmi. Osiedliły się tam również rodziny z ubogich państw UE i spoza UE, z małoletnimi dziećmi, które mimo obowiązku szkolnego nie uczęszczają do żadnej szkoły. Nie mało jest też osób starszych z poważnymi patologiami (Università Bocconi, Fondazione DeBenedetti, 2014).

Proces wykluczenia społecznego, którego doświadczają bezdomni, skłania ich do wypracowania aktywnych strategii przystosowania się do życia na ulicy. Zmieniają swoje przyzwyczajenia tworząc prawdziwą subkulturę. Z tego powodu czasami trudno jest zapewnić im odpowiednią pomoc. Z jednej strony osoby bezdomne często szukają oderwania od rzeczywistości i odmawiają pomocy ze względów ideologicznych, psychologicznych lub niechęci przestrzegania zasad higieniczno-organizacyjnych w noclegowniach. Z drugiej strony duże stołówki czy duże noclegownie dla bezdomnych – często wywołujące poczucie depersonalizacji i marginalizacji – nie sprzyjają ponownej integracji ze społeczeństwem.

Kluczem do udzielenia skutecznej i adekwatnej formy pomocy jest uważna ocena potrzeb bezdomnych. To kwestia znalezienia miejsc noclegowych nie tylko na jedną noc czy miesiąc, ale zbudowania systemu, który poradzi sobie z problemem stałego zakwaterowania bezdomnych. Obecnie w Rzymie można zagwarantować około 4000 noclegów, w porównaniu do około 22000 osób potrzebujących przyjęcia. Decyzje rzymskiej administracji mówią o budowie dwóch nowych „Centrach Pomocy” dla bezdomnych, oprócz już istniejącego na dworcu Termini: jednym na stacji Tiburtina i jednym na stacji Ostiense. Mówi się o poprawie opieki poszpitalnej i nowych ośrodkach recepcyjnych finansowanych z krajowego planu odbudowy i funduszy UE Next Generation.

W związku z obchodzonym w 2025 roku Jubileuszem, który przyniesie napływ tysięcy osób chętnych do odwiedzania miejsc kultu, spodziewany jest wzrost liczby miejsc dla bezdomnych. Planowana jest renowacja budynków przy via Vittorio Emanuele, wraz z przebudową przestrzeni wspólnych przy via Giolitti i via Quattro Novembre. Największą trudnością napotykaną w Rzymie jest jednak znalezienie fizycznej przestrzeni w centrum miasta, preferowanej przez bezdomnych, gdzie zagwarantowane byłoby dla nich miejsce również w nadchodzących latach.

Opcje pomocy społecznej na rzecz osób bezdomnych w Rzymie

Pomoc organizowana przez miasto Rzym na rzecz osób bezdomnych jest świadczona za pośrednictwem Ośrodków Doraźnej Pomocy, w których udzielana jest pierwsza pomoc medyczna oraz oferowane są noclegi, środki higieny osobistej, bielizna i ubrania oraz jedzenie. Następnie dla każdego bezdomnego przygotowany jest indywidualny plan interwencji pomocy, który jest realizowany za pośrednictwem Sali Operacyjnej S.O.S. Jest to służba działająca przez cały rok 24 godziny na dobę. Składa się z Front Office (sala w której działa czternastu operatorów telefonicznych), Back Office (prowadzony przez koordynatora usług społecznych i trzech pracowników

socjalnych) oraz 6 Oddziałów interwencji w terenie, w tym jednego aktywnego także w nocy. Usługa jest rozbudowana o jednostkę o nazwie „Mura Aureliane” która zajmuje się dystrybucją ciepłych posiłków, koców i środków pierwszej pomocy. Ponadto aktywne jest nowoczesne oprogramowanie do zarządzania bazą danych, co umożliwia aktualizację informacji o użytkownikach i udostępnianie ich zainteresowanym instytucjom. Każda zgłoszona sytuacja jest rejestrowana z poszanowaniem prywatności i stanowi cenne narzędzie, przydatne do planowania pomocy i uruchamiania nowych metod interwencji.

Za pośrednictwem jednostek pracujących w terenie, Sala Operacyjna odpowiada na zgłoszenia i w razie potrzeby oddaje osobę bezdomną pod opiekę konkretnej osobie z ośrodka pobytu tymczasowego. Te ośrodki zapewniają również artykuły pierwszej potrzeby niezbędne w sytuacjach długiego przebywania na ulicy. Kontakt z Salą SOS jest możliwy poprzez bezpłatny numer oraz aplikację Pedius. Metoda ta pozwala na szybką ocenę zgłoszonego przypadku, udzielanie niezbędnych informacji, koordynację działań związanych z sytuacjami kryzysowymi, aktywację służb terytorialnych, ukierunkowanie interwencji w zależności od konkretnych potrzeb jak hospitalizacja lub przyjęcie do domu spokojnej starości itp.

Ośrodki czasowego pobytu opracowują również projekty solidarnościowe w ramach których osoby bezdomne otrzymują wsparcie na poziomie materialnym i psychologicznym, co zwiększa świadomość zasobów psychicznych którymi dysponują. Jednocześnie realizowane są działania mediacji kulturowej na rzecz rozwoju alternatywnych sposobów socjalizacji i działań mających na celu walkę z uprzedzeniami społecznymi, stereotypami kulturowymi i formami nietolerancji.

Na terenie Rzymu utworzono również Wirtualny Punkt Pomocy (Sportello Unico Virtuale, zajmujący się przede wszystkim emigrantami i bezdomnymi cudzoziemcami. Udziela im pomocy w biurokratycznych procedurach uzyskiwania zezwoleń na pobyt, pomaga w poszukiwaniu pracy, znalezieniu mieszkania i kwestiach prawnych. Pomoc obejmuje również usługę poradnictwa online z udziałem mediatora kulturowego.

Osoby bezdomne silnie odczuwają skutki wykluczenia społecznego, ponieważ nie posiadając dokumentów tożsamości i stałego miejsca zamieszkania, nie mają możliwości zameldowania się w urzędzie gminy/miasta pod określonym adresem. Brak wpisu do wykazów ewidencyjnych jakiegokolwiek gminy/miasta pociąga za sobą szereg poważnych konsekwencji, takich jak utrata niektórych praw podstawowych, z których korzystanie jest jednak ściśle związane ze statusem mieszkańca, takich jak np.: prawo do opieki zdrowotnej (np. dostęp do lekarza pierwszego kontaktu), możliwość zatrudnienia i pobierania zasiłków dla bezrobotnych (np. zapisanie się do urzędu pracy), do korzystania z praw obywatelskich i politycznych (np. prawo do głosowania), ochrona prawna (np. dostęp do bezpłatnej pomocy prawnej na koszt państwa), dostęp do świadczeń socjalnych (np. renta czy emerytura), wydanie lub odnowienie dokumentów tożsamości (dowód osobisty, zezwolenie na pobyt) itp.

Orzecznictwo włoskie (Legge 1228/1954 art.1) potwierdziło, że wpis do rejestru osób jest prawem podmiotowym wszystkich obywateli Włoch, UE i cudzoziemców przebywających legalnie we Włoch. To prawo podmiotowe przysługuje wszystkim osobom, które nie przebywają okazjonalnie na terytorium kraju, a więc

także bezdomnym, którzy w związku z tym mają prawo do ubiegania się o wpis do ksiąg metrykalnych gminy, na której terytorium przebywają, i uzyskania wpisu, nawet jeśli nie mają gdzie mieszkać. Zgodnie z tym prawem, możliwe jest uzyskanie zameldowania związanego z posiadaniem miejsca, w którym się mieszka na stałe, a które niekoniecznie musi być domem: może to być stacja kolejowa, garaż, piwnica... Dzieje się tak dlatego, że specyfika miejsca zamieszkania nie może być przeszkodą w zarejestrowaniu się w urzędzie gminy. Ten urząd musi bowiem ograniczać się jedynie do rejestracji stałego pobytu osoby na terenie gminy, nawet jeśli nie ma ona stałego miejsca zamieszkania.

Osoba bezpośrednio zainteresowana może zameldować się w fikcyjnym lub wirtualnym miejscu zamieszkania, lub oświadczyć, że mieszka przy ulicy, która w rzeczywistości nie istnieje, ale którą gmina zidentyfikowała w celu umieszczenia bezdomnych, którzy poproszą o rejestrację. Na przykład w Rzymie, w przypadku braku zwykłego miejsca zamieszkania, osoba bezdomna może uzyskać fikcyjne miejsce zamieszkania. Procedura ta umożliwi zarejestrowanie osoby bezdomnej w księgach metrykalnych gminy, pod fikcyjnym adresem meldunkowym. W Rzymie adres ten to „Via Modesta Valenti” z oznaczonym numerem domu od 1 do 15, w zależności od dzielnicy pobytu.

Stacje kolejowe Termini i Tiburtina

Większość bezdomnych w Rzymie koncentruje się w pobliżu dworców kolejowych Termini i Tiburtina. Każdego dnia na dworcu Termini i w jego okolicach przebywa od 150 do 200 bezdomnych i migrantów bez trwałego miejsca pobytu. W godzinach wieczornych osoby, które znalazły schronienie na dworcu, układają swoje kartonowe palety i koce wzdłuż chodników ulic graniczących z dworcem. Sporadycznie powstają też koczowiska osób jednej nacji czy obszaru językowego.

Z danych zespołu MEDU (2022) wynika, że grupa bezdomnych mieszkająca w pobliżu stacji Termini charakteryzuje się skrajną heterogenicznością pod względem pochodzenia i statusu prawnego. W odniesieniu do obszarów geograficznych pochodzenia, to prawie jedna trzecia ludności pochodziła z krajów Afryki Subsaharyjskiej (zachodniej i wschodniej), 28% z Afryki Północnej, 13% z Bliskiego Wschodu i Azji, 27% z krajów europejskich (Włochy włącznie), a pozostałe 4% z różnych innych krajów. Jeśli chodzi o status prawny, to 39% bezdomnych cudzoziemców którym udzielono pomocy posiadało zezwolenia na pobyt, 31% to osoby posiadające inny rodzaj pozwoleń na pobyt, 11% to migranci, 8% to uchodźcy, 3% to posiadacze zezwoleń na pobyt w szczególnych przypadkach a 2% to osoby ubiegające się o azyl polityczny.

Wśród inicjatyw na rzecz bezdomnych na dworcach wyróżnia się projekt „Binario 95”. Jest to ośrodek pomocy dla osób bezdomnych, zlokalizowany na stacji Roma Termini w lokalu oddanym do użytku przez Włoskie Koleje Państwowe i prowadzony przez organizację Europe Consulting Onlus. Ośrodek powstał w 2002 r. na pierwszym peronie dworca jako punkt poradnictwa w celu koordynacji pomocy dla bezdomnych, koczujących na dworcu i w jego okolicach.

W 2006 roku miejsce to powiększono, tworząc Centrum Pomocy przy Via Marsala 95, które następnie przekształcono w Wielofunkcyjne Centrum dla

bezdomych BINARIO 95. Niezbędne okazało się zintegrowanie działalności Centrum z systemem usług dziennych i nocnych na terenie Rzymu, wdrożenie działań niezbędnych w celu przeciwdziałania chroniczności wykluczenia społecznego, uruchomienie ścieżek odzyskiwania umiejętności relacyjnych i reintegracji społecznej. W tym samym roku powstało także Help Centre Mobile: jednostka pracy w terenie, która interweniuje w szczególności na rzymskich dworcach kolejowych. W 2016 roku otwarto Magazyn Socjalny (Magazzino Sociale Cittadino), gdzie są przyjmowane, przechowywane i dystrybuowane dary ofiarowane przez instytucje i osoby prywatne dla bezdomnych jak ubrania, koce czy artykuły pierwszej potrzeby.

Binario 95 chce być rozumiane jako kreatywne, ciągle ewoluujące, laboratorium społeczne, gdzie można eksperymentować z pomysłami i rozwiązaniami, aby przywrócić godność tym, którzy uważają, że ją utracili, prawa tym, którym ich odmówiono i promować sposoby zmiany mentalności społecznej, które mogą uczynić Rzym miastem bardziej ludzkim i wrażliwym na potrzeby biednych.

Dla wielu bezdomnych, którzy znaleźli się na ulicy, sytuacja ta jest konsekwencją różnych okoliczności, takich jak żałoba, separacja małżeńska, utrata pracy czy mieszkania. Te właśnie osoby, które nie wybrały takiego stylu życia, są z reguły bardzo otwarte na każdą pomoc, jakiej można im udzielić. Inni bezdomni, naznaczeni przeszłością kryminalną, zaburzeniami psychicznym czy uzależnieni od alkoholu czy substancji psychoaktywnych, mają podejście roszczeniowe albo nacechowanie nieufnością do propozycji zmiany ich sytuacji i nie zawsze chętnie poddają się pewnym ograniczeniom związanym z mieszkaniem w noclegowni.

W pobliżu stacji kolejowej Tiburtina, na odizolowanym obszarze, z dala od domów, znajduje się powstałe na krótko przed pandemią „prowizoryczne koczowisko” bezdomnych migrantów z pozwoleniem na pobyt lub bez niego, posiadaczy ochrony międzynarodowej, osób ubiegających się o azyl i osób z innych krajów europejskich. Do połowy 2021 r., kiedy inne ośrodki, wcześniej zamknięte z powodu pandemii wznowiły swoją działalność, siedlisko to było stale monitorowane przez wolontariuszy ze stowarzyszenia Baobab Experience, którzy przy wsparciu innych stowarzyszeń i zwykłych obywateli rozprawiali żywność, odzież i artykuły pierwszej potrzeby. Prawie połowa osób, którym udzielono pomocy, była w wieku od 18 do 30 lat (48%), 32% w wieku od 30 do 50 lat, 16% było nieletnich, a pozostałe 4% było w wieku powyżej 50 lat. Jeśli chodzi o obszary pochodzenia, 51% pochodziło z krajów wschodniej Afryki Subsaharyjskiej (Erytrea, Etiopia, Somalia i Sudan), 23% z zachodniej Afryki Subsaharyjskiej (Burkina Faso, Wybrzeże Kości Słoniowej, Czad, Gambia, Mali, Niger, Nigeria, Kamerun, Gwinea, Senegal), 12% z krajów Azji i Bliskiego Wschodu (Afganistan, Indie, Pakistan, Iran i Palestyna), 10% z Afryki Północnej (Egipt, Libia i Tunezja) oraz 4% z krajów europejskich. W odniesieniu do stanu prawnego, 60% spraw dotyczyło osób o nieuregulowanym statusie prawnym, z czego 43% to obywatele innych krajów europejskich. 7% osób którym udzielono pomocy miało status uchodźcy, 12% ochronę uzupełniającą, 2% ochronę specjalną, 10% to osoby ubiegające się o azyl, 8% osób posiada inne rodzaje zezwoleń lub jest obywatelami UE. Wyraźna jest też obecność (blisko 50% osób, którym udzielono pomocy) emigrantów z Rogu Afryki, przede wszystkim z Erytrei i Sudanu, w tym wielu małoletnich bez opieki i osób o szczególnych potrzebach.

Pomoc świadczona przez organizacje katolickie

Caritas diecezji rzymskiej jest katolicką instytucją charytatywną która, poprzez swoją działalność ma być świadectwem miłości Chrystusa do ubogich i wyrazem troski wspólnoty Kościoła o najbardziej potrzebujących (Caritas Roma, 2020b).

Caritas zarządza szeregiem placówek, które wychodzą na przeciw potrzebom bezdomnych, w tym noclegowni, stołówek, struktur opiekuńczo-pomocowych oraz schronisk dla kobiet i bezdomnych. Ważną inicjatywą Caritasu na rzecz bezdomnych, z której rocznie korzysta ok. 28 tys. osób, jest organizacja tzw. mieszkań chronionych, w których mają oni możliwość przygotowania się do samodzielnego życia oraz mieszkań szkoleniowych, które są formą przejścia między pobylem w schronisku a całkowitą samodzielnością (Caritas Roma, 2020a).

Rzymski Caritas prowadzi dwie stołówki dzienne (jedną na Colle Oppio w Rzymie, a drugą w Ostii pod Rzymem) oraz stołówkę wieczorną przy ul. Marsala w pobliżu dworca Termini. Do dyspozycji bezdomnych jest także ośrodek „Gabriele Castiglioni” w Ostii, hostel „Don Luigi Di Liegro” i Miasteczko solidarności „Cittadella della Carità – Santa Giacinta”. Tam osoby bezdomne mogą przenocować, wziąć prysznic, zmienić garderobę oraz skorzystać z usług fryzjera.

Dla bezdomnych, którzy nie chcą zmienić stylu życia, jest „mobilna pomoc nocna”, która oferuje doraźną pomoc i opiekę medyczną. Drugi rodzaj działalności Caritasu to szkoła języka włoskiego dla obcokrajowców, warsztaty artystyczne dla bezdomnych (teatr, śpiew, kreatywne pisanie, dziennikarstwo) oraz pracownie komputerowe dla bezdomnych, którzy chcą znaleźć pracę.

Wspólnota Sant’Egidio (www.santegidio.org) jest świecką wspólnotą katolicką, która powstała w 1968 roku jako owoc Soboru Watykańskiego II i z inicjatywy Andrei Riccardiego. W ciągu ponad 50 lat istnienia stała się siecią wspólnot w ponad 70 krajach świata, ze szczególnym wyczuleniem na peryferie egzystencjalne i osoby w nich żyjące. W Rzymie pod koniec lat 70-tych na ulicach miasta szybko rosła liczba bezdomnych a niektóre epizody nietolerancji i przemocy dały początek refleksji i konkretnym inicjatywom przeciwdziałania marginalizacji tych osób. Szczególnie poruszająca jest historia Modesty Valenti, starszej bezdomnej kobiety, którą żyła na dworcu Termini i zmarła bez pomocy. Była brudna i z tego powodu karetka nie chciała jej zawieźć do szpitala.

Działalność na rzecz bezdomnych, która rozpoczęła się w Rzymie, rozprzestrzeniła się na wszystkie miejsca na świecie, gdzie jest obecne Sant’Egidio i dała życie sieci wsparcia i projektów solidarności. Przez lata budowano stołówki, ośrodki pomocy, domy i noclegownie. Prawie we wszystkich miejscach, gdzie istnieje Wspólnota Sant’Egidio, wieczorami na ulicach rozdawane są posiłki i koce jako pierwszy gest bliskości, który budzi zaufanie. Wiedza z pierwszej ręki o życiu osobistym wielu bezdomnych przełamuje uprzedzenia, które często kształtują sposób, w jaki patrzymy na ten szczególny aspekt miejskiej biedy i bezdomności. Ci, którzy żyją na ulicy, to ludzie, którzy często zostali przytłoczeni zwykłymi trudnościami życiowymi (bezrobocie, utrata domu, separacja, rozwód lub śmierć współmałżonka), z którymi nie byli w stanie sobie poradzić z powodu braku wsparcia. Co więcej, nie zawsze jest prawdą, że ci, którzy żyją na ulicy, nie chcą pomocy w wyjściu z tej

sytuacji. Izolacja, brak więzi, czasem trudna przeszłość sprawiają, że trudno im nawet wyobrazić sobie inną przyszłość. Wierna i przyjazna bliskość ofiarowana przez członków wspólnoty tym, którzy żyją na ulicy, staje się cenną szansą na bardziej ludzkie życie dla tych, którzy nie mają domu ani miejsca w sercach innych.

Od 1988 r. Wspólnota Sant'Egidio prowadzi jadłodajnię przy Via Dandolo w dzielnicy Trastevere, mieszczącą się w budynku, w którym była fabryka wyrobów pończoszniczych żydowskiej rodziny Caviglia, która musiała ją opuścić na mocy rasisowskich ustaw z 1938 r. Po wojnie rodzina wznowiła działalność w innym miejscu i odzyskawszy własność budynku przy via Dandolo, przekazała go wspólnocie, aby zorganizować tam siedzibą jadłodajni. W ten sposób to miejsce naznaczone wykluczeniem i rasizmem stało się miejscem integracji, gościnności i przyjaźni dla wszystkich potrzebujących. Wraz z członkami wspólnoty Sant'Egidio w działalności stołówki, gdzie ciepły i obfity posiłek serwowany jest bezpłatnie w rodzinnej i serdecznej atmosferze, uczestniczą liczni wolontariusze, klerycy, księża, zakonnicy i zakonnice oraz grupy pielgrzymkowe odwiedzające Wieczne Miasto. Ta rodzinna atmosfera pozwala nie tylko zaspokoić materialną potrzebę jedzenia, ale także odnaleźć na nowo szacunek i ludzkie ciepło, których tak często się odmawia bezdomnym. Dbalność o godność każdego z gości wyraża się w trosce o jakość relacji międzyludzkich oraz w pełnej respektu postawie wolontariuszy, którzy obsługują jadalnię i nieodpłatnie poświęcają swój wolny czas na pomoc osobom znajdującym się w potrzebie. Szczególną uwagę zwraca się na jedzenie, bowiem nawyki żywieniowe gości są brane pod uwagę w odniesieniu do ich tradycji religijnej. Na przykład ze względu na obecność muzułmanów nigdy nie podaje się wieprzowiny ani nie pije się wina.

Ponadto Wspólnota prowadzi ośrodki pierwszego kontaktu, włączone w sieć rzymskich organizacji działających na rzecz osób znajdujących się w trudnej sytuacji. W ten sposób bezdomni otrzymują potrzebne wsparcie i pomoc w zorientowaniu się w sieci różnorodnych usług organizacji publicznych i prywatnych. W ośrodkach dystrybuowana jest żywność i artykuły pierwszej potrzeby dla bezdomnych, rodzin z dziećmi, osób starszych czy chorych. Dla tych, którzy nie mają domu, higiena osobista i pranie ubrań staje się trudnym do rozwiązania problemem. Dlatego w ośrodkach dostępny jest prysznic i automatyczna pralnia. Ci, którzy przychodzą się umyć, otrzymują również kompletną zmianę bielizny, odzieży i obuwia. Jest też możliwość skorzystania z usług fryzjera. Działa także przychodnia lekarska, w której oprócz wizyty lekarskiej istnieje możliwość bezpłatnego otrzymania niezbędnych leków.

Osoby bezdomne często tracą możliwość korzystania z usług publicznych, ponieważ nie mają zameldowania i nie posiadają dokumentów tożsamości. Wspólnota Sant'Egidio wraz z administracją miejską pomaga osobom bezdomnym w zdobyciu dokumentów tożsamości i w dostępie do usług socjalnych i zdrowotnych. Dla bezdomnych przebywających z dala od rodziny, odbieranie poczty to jedyny sposób na utrzymanie kontaktu z bliskimi. Dlatego też postanowiono dać bezdomnym możliwość odbierania ich korespondencji prywatnej pod adresem Wspólnoty.

Dostrzegając trudności wielu osób w znalezieniu mieszkania, stworzono także sieć recepcyjną dla osób mieszkających na ulicy, składającą się z różnego rodzaju rozwiązań mieszkaniowych (domy rodzinne, mieszkania chronione, ośrodki

noclegowe). Miejsca te powstały nie tylko po to, by dać schronienie na noc, ale mają się stać prawdziwymi domami, w których można zacząć układać sobie życie od nowa.

Zakończenie

Pozostaje pytanie: „Co jeszcze można zrobić dla bezdomnych?”

Na poziomie instytucjonalnym można:

- prowadzić i rozpowszechniać badania i gromadzenie danych w celu promowania lepszego zrozumienia natury, zakresu, przyczyn i rozwiązań problemu bezdomności;

- promować i ułatwiać wymianę informacji, doświadczeń i dobrych praktyk między instytucjami i organizacjami pozarządowymi w celu poprawy polityki i praktyk w zakresie przeciwdziałania bezdomności;

- podnosić świadomość społeczną na temat złożoności zjawiska bezdomności i wielowymiarowości problemów z jakimi borykają się osoby bezdomne.

Należy zauważyć, że przed udzieleniem jakiegokolwiek praktycznej pomocy bezdomnym, przed podjęciem jakichkolwiek działań na ich rzecz, ważne byłoby zaangażowanie się na rzecz zmiany negatywnego postrzegania bezdomnych w społeczeństwie, co pozwoliłaby przeciwdziałać ich marginalizacji. Aby naprawdę pomóc bezdomnym, konieczne byłoby przybliżenie społeczeństwu historii ich życia, poznanie świadectw wolontariuszy pomagających im, zmniejszenie dystansu między światem bogactwa a światem ubóstwa. Tylko w ten sposób możliwe będzie budowanie mostów solidarności, która nie pozbawia bezdomnych godności i nie czyni tych, którzy im pomagają, jedynymi i wiecznymi ich dobroczyńcami.

Bibliografia

Cibinel, E. (2020). *La 328 ha vent'anni: ha raggiunto la maturità? Percorsi di secondo welfare*, 05.11.2020. Pozyskano z: www.secondowelfare.it.

Comune di Roma 2022, SISMI – Sistema Informativo unico di Monitoraggio e Intervento Sociale (SIMIS), Pozyskano z: www.comune.roma.it.

Ferrigni N. (ed.) (2021). *Le nuove povertà nel territorio di Roma Capitale. Rapporto di ricerca*. Roma: Aracne.

Godinic, D., Obrenovic, B., Khudaykulov, A. (2020). Effects of economic uncertainty on mental health in the Covid-19 pandemic context: social identity disturbance, job uncertainty and psychological well-being model, *International Journal of Innovation and Economic Development*, 2020, 6, 61–74.

Oliwa-Ciesielska, M. (2006). *Piętno nieprzypisania. Studium o wyizolowaniu społecznym bezdomnych*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Podgórska-Jachnik, D. (2014). *Praca socjalna z osobami bezdomnymi*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

Poławski, P. (2001). Obrazy bezdomnych i bezdomności. Instytucjonalizacja reakcji na problem społeczny. *Polityka Społeczna*, 2001, 1, 5–9.

Rizzo, G. (2019). *Nella città dei senzateo*. Pozyskano z: www.internazionale.it.

Stankiewicz, L. (2002). *Zrozumieć bezdomność*. Olsztyn: Wydaw. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

Wanberg, C.R, et al. (2020). Socioeconomic status and well-being during Covid-19: A resource-based examination, *Journal of Applied Psychology*, 2020, 105, 1382-1396.

Wielka Encyklopedia PWN, (2001). t. 3. Warszawa: PWN.

Social assistance areas for the homeless in Rome

Abstract

One of the most important challenges facing social work in the 21st century is the problem of homelessness, because despite technological progress and economic development, it still occurs among people in all cultures and latitudes. The phenomenon of homelessness cannot be identified only with the lack of a flat or a permanent place of residence, because it has repercussions on many levels of existence of the affected person. Homelessness draws attention to the occurrence of disproportions and differences in wealth and the distribution of goods between individual social strata, as well as to the nature of the reactions and actions that society takes in relation to this phenomenon.

This study is only a small contribution to starting a discussion on these issues and presents the situation of homelessness in Rome, where their situation constitutes a daily challenge for many governmental, non-governmental and ecclesial organizations and for the many volunteers of this almost three million urban agglomeration.

Keywords: phenomenon of homelessness, homeless people in Rome, forms of help in getting out of homelessness

Krzysztof Trębski, PhD., Doc. ThLic.

TF Trnavskej univerzity v Trnave (Słowacja)

email: krzysztofadam.trebski@truni.sk

ORCID 0000-0003-0115-5787

Mária Nemčíková, PhD., MSc.

TF Trnavskej univerzity v Trnave (Słowacja)

email: maria.nemcikova@truni.sk

ORCID 0009-0008-3609-3209